

**UNIwersYTET ŁÓDZKI
WYDZIAŁ FILOZOFICZNO–HISTORYCZNY
KATEDRA HISTORII POLSKI I ŚWIATA PO 1945 ROKU**

Rafał Kazimierz Nowak

**ZWIĄZEK PATRIOTÓW POLSKICH
W ZACHODNICH OBWODACH
UKRAIŃSKIEJ SRR
(1944–1946)**

**Praca doktorska napisana pod kierunkiem
prof. nadzw. dra hab. Albina Głowackiego**

ŁÓDŹ 2015

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	4
Wstęp	6
Rozdział I Małopolska Wschodnia i Wołyń po I wojnie światowej	22
1.1 Od I wojny światowej do traktatu ryskiego	22
1.2 Województwa południowo-wschodnie II Rzeczypospolitej	30
1.3 Stosunki etniczne	35
1.4 Życie codzienne, gospodarka, kultura	45
1.5 Lata II wojny światowej	48
1.6 Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów	62
Rozdział II Polska lewica od rozwiązania Komunistycznej Partii Polski do przejęcia władzy	68
2.1 Polski ruch komunistyczny od rozwiązania KPP do utworzenia ZPP	68
2.2 Wydział Wojskowy ZPP i Wojsko Polskie w ZSRR	81
2.3 Armia Czerwona na przedwojennych ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej	84
2.4 Akcja „Burza” w Małopolsce Wschodniej	92
2.5 Wyzwolenie tzw. Zachodniej Ukrainy przez Armię Czerwoną	97
2.6 Po „Burzy” na Kresach. Przejęcie władzy w Polsce	109
Rozdział III Organizacja Związku Patriotów Polskich w zachodnich obwodach USRR	
3.1 Konspiracyjny Związek Patriotów Polskich we Lwowie	122
3.2 Zarząd Obwodowy we Lwowie	124
3.3 Zarząd Obwodowy w Stanisławowie	137
3.4 Zarząd Obwodowy w Drohobyczu	139
3.5 Zarząd Obwodowy w Czortkowie	142
3.6 Członkowie	145
3.7 Lokale	159
3.8 Sklepy	170
3.9 Współpraca z PKWN i Zarządem Głównym ZPP	175
3.10 „Herbatki towarzyskie”	175
3.11 Konferencja przedstawicieli Zachodnich Obwodów USRR i LSRR	178
Rozdział IV Opieka społeczna ZPP	181
4.1 Opieka społeczna w głębi ZSRR	181
4.2 Tworzenie struktur opiekuńczych na terenie Zachodniej Ukrainy	185

4.3	Finanse KOS	197
4.4.	Schroniska	201
4.5	Pomoc finansowa, zapomogi	206
4.6	Dożywianie	211
4.7	Dary zagraniczne	217
4.8.	Pomoc medyczna	227
4.9	Referat prawny i osób zaginionych	232
4.10	Kasa Dorażnej Pomocy Repatriantom Obwodowej KOS we Lwowie	236
4.11	Opieka nad sierotami i starcami	239
4.12	Pomoc wojskowym i ich rodzinom	249
	Rozdział V Działalność wśród młodzieży	256
5.1	Młodzi Patriotci Polscy w ZSRR	256
5.2	Organizacja wydziałów młodzieżowych ZPP w zachodnich obwodach USRR	257
5.3	Świetlice	270
5.4	ZPP wobec problemu polskich szkół	274
5.5	Kursy samokształceniowe dla młodzieży	278
5.6	Nadzwyczajna Komisja Egzaminacyjna	283
5.7	Młodzieżowe przedstawienia charytatywne	285
	Rozdział VI Działalność kulturalno–oświatowa	289
6.1	Wydziały kulturalno–oświatowe ZPP na Zachodniej Ukrainie	289
6.2	Akcja pomocy Warszawie	293
6.3	Działalność naukowa	301
6.4	Zbiórka książek i zaangażowanie w rewindykację polskich dóbr kultury	304
6.5	Teatr Małych Form „Miniatury”	326
6.6	Oddział radiowy	346
6.7	Referat prasowy	353
6.8	Obchody świąt i rocznic	356
	Rozdział VII Zarządy rejonowe i koła ZPP w zachodnich obwodach USRR	386
7.1	Organizacja struktur terenowych ZPP	386
7.2	Zarząd Rejonu Kolejowego we Lwowie	389
7.3	Zarząd Rejonu Szewczenkowskiego we Lwowie	403
7.4	Zarząd Rejonu Stalinowskiego we Lwowie	411
7.5	Zarząd Rejonowy w Borysławiu	419
7.6	Zarząd Rejonowy w Samborze	427

7.7 Zarząd Rejonowy w Kamionce Bużańskiej	432
7.8 Obwód lwowski	435
7.9 Obwód tarnopolski	439
7.10 Obwód drohobycki	441
7.11 Obwód stanisławowski	442
Rozdział VIII Udział ZPP w przesiedleniach z zachodnich obwodów USRR	445
8.1 Kilka uwag o terminologii	446
8.2 Umowa PKWN i RKL USRR w sprawie przesiedlenia ludności	447
8.3 Represje radzieckie wobec Polaków	460
8.4 ZPP wobec postanowień konferencji w Jałcie	473
8.5 Wizyty Stanisława Grabskiego we Lwowie	485
8.6. Przesiedlenie profesorów UJK i Politechniki	495
8.7 Problemy przesiedlenia na przełomie 1945/1946 r.	497
8.8 Likwidacja ZPP w zachodnich obwodach USRR	518
Zakończenie	521
Bibliografia	526
Wykaz tabel	543
Wykaz aneksów	545
Wykaz ilustracji	548
Aneksy	549
Ilustracje	683

WYKAZ SKRÓTÓW:

- AAN – Archiwum Akt Nowych w Warszawie
- AK – Armia Krajowa
- AUŁ – Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego
- AW – Archiwum Wschodnie
- BSRR – Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka
- BAM – Biblioteka Uniwersytecka im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
- CAW – Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie
- CBKP – Centralne Biuro Komunistów Polski w ZSRR
- Drużyna MPP – Drużyna Młodych Patriotów Polskich
- Gorkom* – Miejski Komitet
- KC – Komitet Centralny
- Koło MPP – Koło Młodych Patriotów Polskich
- Komintern* – (z ros. *Kommunističeskij Intiernacyonał*) – Międzynarodówka Komunistyczna
- Kompoldiet* – Komitet do Spraw Dzieci Polskich w ZSRR
- KOS – Komisja Opieki Społecznej
- KP(b)U – Komunistyczna Partia (bolszewików) Ukrainy
- KPP – Komunistyczna Partia Polski
- KPZU – Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy
- Kripo* – (z niem. *Kriminalpolizei*) – niemiecka policja kryminalna
- KRN – Krajowa Rada Narodowa
- LFBAN – Lwowska Filia Biblioteki Akademii Nauk USRR
- LSRR – Litewska Socjalistyczna Republika Radziecka
- MOPR – Międzynarodowa Organizacja Pomocy Rewolucjonistom
- MSZ – Ministerstwo Spraw Zagranicznych
- NKWD – (z ros. *Narodnyj Komissariat Wnutriennych Diel*) – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRR
- NKGB – (z ros. *Narodnyj Komissariat Gosudarstwiennoj Bezopastnosti*) – Ludowy Komisariat Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR
- Obkom* – (z ros. *Oblastnyj komitet*) – Obwody komitet WKP(b)
- Oblkoopinsojuz* – (z ros. *Oblastnoj Sojuz Koopieratiwnych Artielej Inwalidow*) – Obwodowy Związek Spółdzielczości Pracy Inwalidów
- Oblispolkom* – (z ros. *Ispolnietielnyj komitet oblastnogo sowieta dieputatow*) – Komitet Wykonawczy Obwodowej Rady Delegatów
- OUN – Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów
- OPIp – Ośrodek Pamięć i Przyszłość we Wrocławiu
- PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
- PPP – Polskie Państwo Podziemne
- PPR – Polska Partia Robotnicza
- PPS – Polska Partia Socjalistyczna
- PUR – Państwowy Urząd Repatriacyjny

RKKA – (z ros. *Rabocze–Kriestjanskaja Krasnaja Armija*) – pełna nazwa sił zbrojnych ZSRR, poza marynarką wojenną, od 1946 r. Armia Radziecka (*Sowietskaja Armija*)

RKL – Rada Komisarzy Ludowych

RP – Rzeczypospolita Polska

tab. – tabela

TRJN – Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej

TUR – Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego

UJK – Uniwersytet im. Jana Kazimierza we Lwowie

UNDO – Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo–Demokratyczne

UNRRA – (z ang. *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) – Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Pomocy i Odbudowy

UPA – Ukraińska Powstańcza Armia

URN – Ukraińska Rada Narodowa

URP – Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna

USRR – Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka

UWO – Ukraińska Organizacja Wojskowa

Wojenkomat – Wojskowa Komenda Uzupełnień

WKB(b) – Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików)

WP – Wojsko Polskie

ZAGS – (z ros. *zapis’ aktow graždanskogo sostojanija*) – rejestracja akt stanu cywilnego

ZG – Zarząd Główny

ZPP – Związek Patriotów Polskich

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Rad

ZURL – Zachodnio-Ukraińska Republika Ludowa

ZWZ – Związek Walki Zbrojnej

WSTĘP

Możemy być dumni!
Bo naród, który przeszedł cierpień tyle
I nie dał pogrześć swego ducha w trumnie,
Zostanie sławny jak Termopile
I będą przykład z nas brali potomni
Żeśmy wśród klęsk zostali niezłomni!
(Irena Kaczorowska, 1945)¹

Cel pracy i baza źródłowa

Utrata przez Polskę ziem na wschód od linii Curzona była dla wielu mieszkańców tych terenów, zmuszonych do przesiedlenia, bolesnym doświadczeniem. Dla nich z ojczyzną zawsze związane będą Lwów, Wilno czy Grodno – miasta, które dla osób w nich urodzonych były, są i będą „najmilszymi” miejscowościami na kuli ziemskiej². Kojarzą im się one bowiem z dzieciństwem, młodością i przedwczesną stratą „małej ojczyzny”³.

Patrzący na Lwów pisali o nim różnie, że „brzydkie, w stylu wiedeńskim, szablonowe. Bez twarzy i wyrazu (...), nudne, rozciągnięte na płaszczyźnie podług szablonu krzyżujących się ulic”. Natomiast mieszkańcy widzieli w nim „prawdziwy raj. Gdyby Lwów miał rzekę, należałby do najpiękniejszych miast na świecie (...), [bowiem] posiada własną, odrębną fizjonomię”⁴.

Kresy wschodnie II RP przez wielu Polaków odczuwane są bowiem intuicyjnie, są ich wewnętrznym przeżyciem. Jednocześnie w wielu osobach budzą tęsknotę za tym, co było i co bezpowrotnie minęło⁵.

Podpisanie 27 lipca 1944 r. przez PKWN z rządem ZSRR umowy o granicy polsko–radzieckiej, a 9 września 1944 r. układu z Radą Komisarzy Ludowych USRR w sprawie

¹ S. Turkowski, *Działalność kulturalno–oświatowa w Horodence w latach 1942–1945*, [w:] *Polacy na Wschodzie mówią o sobie*, pod red. R. Guza, Lublin 2000, s. 148.

² M. Opalek, *O Lwowie i mojej młodości. Kartki z pamiętnika 1881–1901*, Wrocław 1987, s. 27; J. Augustyn–Puziewicz, *Lwów. Wspomnienia lat szczęśliwych*, tom I, Wrocław 1994, s. 7.

³ J. Wittlin, *Mój Lwów*, Warszawa 1991, s. 7.

⁴ S. Wasylkowski, *Lwów*, Wrocław 1990, s. 10–11; S. Koper, *Dwudziestolecie Międzywojenne*, tom 9, *Warszawa, Lwów, Wilno*, Warszawa 2013, s. 43.

⁵ M. Dobrowolska–Kierył, *Przedwojenne Kresy. Najpiękniejsze fotografie*, Warszawa 2010, s. 5; J. Majka, *Mistyczne Kresy*, Kraków 2013, s. 5.

dobrowolnej ewakuacji ludności polskiej z terytorium Ukrainy i ukraińskiej z terytorium Polski – ostatecznie przesądziło losy Małopolski Wschodniej i jej mieszkańców.

Skomplikowana sytuacja polityczna, w której podjęto decyzję o utworzeniu ogniw Związku Patriotów Polskich na terenach tzw. Zachodniej Ukrainy oraz Wileńszczyzny, czyli na obszarze, który przed 1939 r. wchodził w skład państwa polskiego, musiała budzić obawy Polaków. Zwłaszcza, że została podjęta jeszcze podczas działań wojennych.

Utworzenie we Lwowie we wrześniu 1944 r. Zarządu Obwodowego ZPP, na blisko pół roku przez konferencją w Jałcie, było bardzo wymowne polityczne. Potwierdzało, że przywódca ZSRR nie liczy się z opinią mocarstw zachodnich, stosując wobec nich metodę faktów dokonanych, traktując już te ziemie jako przynależne Moskwie. W statucie Związku zapisano bowiem, że organizacja ma jednoczyć na czas wojny Polaków „zamieszkałych na ziemiach radzieckich”⁶.

Celem pracy jest ukazanie genezy i działalności czterech zarządów obwodowych ZPP znajdujących się we Lwowie, Stanisławowie, Drohobyczu i Czortkowie, na tle ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej. Ma ona również uwypuklić specyfikę funkcjonowania Związku na terenie tzw. Zachodniej Ukrainy (różniącą się od działalności ogniw w głębi terytorium ZSRR i na Wileńszczyźnie) oraz odpowiedzieć na pytanie, czy praca ZPP miała tam służyć Polakom, czy raczej ZSRR – realizując plany Moskwy wobec ziem wschodnich II RP.

Niespełna dwuletni okres działalności najdłużej funkcjonującego Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie (22 września 1944–10 sierpnia 1946) zaowocował wieloma cennymi inicjatywami, głównie na płaszczyznach kulturalno-oświatowej, młodzieżowej, opieki społecznej oraz przesiedleńczej. W znacznej mierze były one powielane przez trzy pozostałe zarządy obwodowe oraz poszczególne rejonowe.

* * *

Do tej pory nie powstała monografia, która w sposób kompleksowy prezentowałaby wszystkie elementy działalności Związku w zachodnich obwodach USRR. Po 1989 r. ukazało się kilka interesujących opracowań o ZPP w głębi ZSRR⁷. O różnych aspektach pracy

⁶ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), zespół akt: Związek Patriotów Polskich w ZSRR 1943–1946 (dalej: ZPP w ZSRR), sygn. 1358, Statut Związku Patriotów Polskich w ZSRR, k. 3; Biblioteka im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej: BAM), rkps. 3514-1, Kserokopia Statutu ZPP w ZSRR, k. 58.

⁷ Przemiany 1989 r. spowodowały, że badania historyczne przestały być krępowane cenzurą polityczną. Umożliwiły również podejmowanie tematów do tej pory „niewygodnych” i bardziej obiektywne spojrzenie na genezę i pierwsze lata Polski Ludowej, a także działalność ZPP. Przed 1989 r. prace o ZPP wydali m.in.: Z. Kumoś, *Związek Patriotów Polskich. Założenia programowo-ideowe*, Wrocław 1983; I. Jałoszyński, *Niektóre problemy dotyczące powstania i struktury organizacyjnej Związku Patriotów Polskich w ZSRR*, „Najnowsze Dzieje Polski. 1939–1945” 1962, t. 6, s. 151–181; Idem, *Struktura władz terenowych Związku Patriotów*

organizacji pisali m.in.: Albin Głowacki⁸, Elżbieta Trela-Mazur⁹, Wojciech Marciniak¹⁰. Specyfikę ZPP na Wileńszczyźnie ukazała w swojej monografii Elżbieta Kowalczyk¹¹.

O działalności Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie w kontekście zbiórki książek i rewindykacji polskich dóbr kultury z Lwowa wspominali w swych pracach Maciej Matwijów¹² oraz Liliana Świątek¹³. Zarys działalności ZPP w okręgu lwowskim, jedynie na podstawie akt znajdujących się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu przedstawiła Maria Jagielska¹⁴.

Podstawową bazę źródłową dla niniejszej pracy stanowią materiały wytworzone przez poszczególne ognia Związku. Archiwum ZG ZPP, zgodnie z decyzją jego Prezydium z 20

Polskich w ZSRR, „Zeszyty Naukowe WAP. Seria Historyczna” 1962, nr 6, s. 67–81; A. Korzon, *Związek Patriotów Polskich w ZSRR. Z Problematyki pracy organizacyjnej i politycznej w terenie*, „Dzieje Najnowsze” 1971, nr 3, s. 79–108.

⁸ A. Głowacki, *Powstanie, organizacja i działalność Wydziału Opieki Społecznej Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich w ZSRR (1943–1946)*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1981, Folia Historica 8, s. 109–127; Idem, *Opieka Związku Patriotów Polskich w ZSRR nad inwalidami i starcami (1943–1946)*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1984, Folia Historica 18, s. 157–177; Idem, *Struktura i działalność centralnych władz Związku Patriotów Polskich w ZSRR (1943–1946)*, „Z dziejów rozwoju państw socjalistycznych” 1983, t. 1, nr 2, s. 149–182; Idem, *Struktura, zakres działalności i liczebność terenowych ogniw ZPP w ZSRR*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1991, Folia Historica 43, s. 85–114; Idem, *Uwagi o Komitecie Organizacyjnym Żydów Polskich przy Związku Patriotów Polskich w ZSRR*, [w:] *Dzieje Żydów w Łodzi 1820–1944*, Łódź 1991, s. 282–298; Idem, *Uwagi o tworzeniu terenowych struktur organizacyjnych Związku Patriotów Polskich w ZSRR (1943–1945)*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1986, Folia Historica 24, s. 69–88; Idem, *Uwagi o Wydziale Wojskowym Zarządu Głównego ZPP w ZSRR*, [w:] *W służbie narodu i państwa. Ludowe Wojsko Polskie 1943–1983*, Lublin 1984, s. 185–196.

⁹ E. Trela-Mazur, *Specyfika działalności kulturalno-oświatowej Związku Patriotów Polskich w ZSRR na Ukrainie*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu 1985, Historia XXII, s. 115–129; Idem, *Edukacja dzieci polskich w Związku Radzieckim w latach 1941–1946*, Warszawa 1983; Idem, *Sowietyzacja oświaty w Małopolsce Wschodniej pod radziecką okupacją 1939–1941*, Kielce 1998, s. 254–256; Idem, *Losy Polaków i dzieci polskich w ZSRR latach 1941–1946 (z uwzględnieniem procesów repatriacji)*, [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, pod red. H. Kubiaka, T. Palecznego, J. Rokickiego, M. Wawrykiewicz, Kraków 1992, s. 273–286; Idem, *Polscy duchowni rzymskokatolicki w dobie sowietyzacji Małopolski Wschodniej*, [w:] *Duchowieństwo polskie w latach niepodległości 1918 – 1939 i w okresie II wojny światowej*, pod red. J. Gapysa, M. B. Markowskiego, Kielce 2006, s. 275–286; Idem, *Sowiecki system oświatowy na ziemiach wschodniej Polski na przykładzie Wydziału Oświaty Ludowej we Lwowie (1939–1940)*, [w:] *Okupacja sowiecka ziem polskich 1939–1941*, pod red. P. Chmielowca, Rzeszów–Warszawa 2005, s. 83–93.

¹⁰ W. F. Marciniak, *Powroty z Sybiru. Repatriacja obywateli polskich z głębi ZSRR w latach 1945–1947*, Łódź 2014; Idem, *Uwagi o genezie polsko-radzieckiej umowy repatriacyjnej z 6 lipca 1945 r.*, „Acta Universitatis Lodzianis” 2013, Folia Historica 91, s. 111–132.

¹¹ E. Kowalczyk, *Działalność Związku Patriotów Polskich na Wileńszczyźnie 1944–1946*, Warszawa [2010]

¹² M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996; Idem, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*, Wrocław 2003; Idem, *Mieczysław Gębarowicz (1893–1984). Uczony i opiekun narodowych dóbr kultury*, Warszawa 2013.

¹³ L. Świątek, *Zbiórka książek we Lwowie dla bibliotek w Polsce w latach 1945–1946*, [w:] *Kraków–Lwów. Książki–czasopisma–biblioteki XIX i XX wieku*, tom VI, część 1, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 2003, s. 310–324.

¹⁴ M. Jagielska, *Materiały Związku Patriotów Polskich okręgu lwowskiego w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Biblioteka” 1999, nr 4, s. 5–19.

sierpnia 1946 r., przekazano Ambasadzie RP w Moskwie w celu uporządkowania i przekazania „Centralnemu Archiwum Rzeczypospolitej Polskiej”¹⁵.

Obecnie główny zespół archiwalny ZPP w ZSRR (1943–1946) znajduje się w Archiwum Akt Nowych (sygn. 130). W 2014 r. zostały do niego włączone akta z byłego Centralnego Archiwum KC PZPR (dawna sygn. 216). Cały zespół liczy aktualnie 2334 teczki, podzielone na dwie główne części – akta Zarządu Głównego (poszczególne wydziały) i akta organizacji terenowych¹⁶.

Stan zachowania materiałów pozostawia wiele do życzenia. Kancelaria ZPP wzorowała się na biurokracji radzieckiej (dziennikowy system rejestracji), pisma sporządzane były w języku polskim i rosyjskim. W placówkach terenowych dokumenty przychodzące powinny być opatrywane pieczęciami wpływów oraz kolejnymi numerami (lub sygnaturami), łamanymi przez rok. Często jednak nie było ich wcale, bowiem działacze nie przywiązywali wagi do spraw kancelaryjnych. Część zarządów obwodowych oraz większość rejonowych i kół nie posiadała maszyn do pisania. Wśród akt przeważają więc rękopisy, sporządzane na bardzo złym gatunkowo papierze (pakowym, luźne kartki, także ponemieckie), zapisywanym po kilka razy. Przewodniczący ZPP we Lwowie, wybitny matematyk – prof. Stanisław Mazur, na osobiste notatki wykorzystywał kartki zapisane na odwrocie zadaniami matematycznymi¹⁷. Na niektórych sprawozdaniach znajdowały się różnego rodzaju obrazy¹⁸.

W materiałach ZPP znalazły się również gazety („Wolna Polska”, „Czerwony Sztandar”) oraz kalendarze¹⁹. Cenną pomocą okazała się dokumentacja fotograficzna. Najwięcej zdjęć zachowało się ze Stanisławowa. Tamtejsi działacze wykonali je, jak możemy dowiedzieć się ze sprawozdania Zarządu Obwodowego, na „wystawę moskiewską ZPP” (1945 r.). Zgodnie z wytycznymi delegata ZG ZPP – S. Ecksteina – zdjęcia miały pokazywać „budynki służące celom organizacyjnym, kulturalnym i opieki społecznej”. Fotografie wykonywane były w pierwszej połowie czerwca 1945 r.²⁰.

¹⁵ Akta ZPP nie były na bieżąco brakowane. Zrobiono to w ogromnej skali podczas porządkowania w poszczególnych komórkach ZG i zarządach obwodowych, a także w Ambasadzie RP w Moskwie; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2276, Wyciąg z protokołu posiedzenia Prezydium ZG ZPP z 20 VIII 1945 r., k. 111.

¹⁶ Więcej: A. Korzon, *Akta Zarządu Głównego Związku Patriotów Polskich w Archiwum Akt Nowych*, „Biuletyn Informacyjny Studiów z Dziejów Stosunków Polsko–Radzieckich” 1972, nr 27–28, s. 17–22; H. Opoczyńska, *Akta Związku Patriotów Polskich w ZSRR*, „Archeion” 1955, t. XXIV, s. 225–241.

¹⁷ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1310, Zadania matematyczne napisane przez prof. Mazura, k. 40; sygn. 1309, Kartka zapisana zadaniami matematycznymi, k. 21a; Kartka zapisana zadaniami matematycznymi, k. 25a,

¹⁸ BAM, rkps. 3509, Kartka z rysunkiem kobiety, k. 131a.

¹⁹ *Ibidem*, rkps. 3508, Kalendarz na rok 1944, k. 103 verte.

²⁰ Koszt ich wytworzenia fotografii (16 różnych zdjęć po 3 sztuki, oraz 16 klisz) wyniósł 1280 rb według cen państwowych; AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 1351, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 30 V 1945 r., k. 88; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP w Stanisławowie z 13 VI 1945 r., k. 94.

Część materiałów źródłowych dla interesującego mnie obszaru zapewne zaginęła. Przykładowo w protokole posiedzenia Komisji Likwidacyjnej ZPP w Drohobyczu zapisano, że „zapakowano 2 paczki aktów zawierających księgi kasowe, sprawozdania finansowe, sprawozdania z pracy, sprawozdania organizacyjne, referaty, afisze i inne”, a większość z ww. materiałów nie znajduje się w AAN²¹.

Ponadto część akt została źle zinwentaryzowana, np. dokumenty Komisji Opieki Społecznej Zarządu Obwodowego ZPP w Drohobyczu znalazły się w teczce zawierającej materiały o Zarządzie Obwodowym ZPP w Stanisławowie²². Z kolei archiwalia rejonu szewczenkowskiego (sprawozdania Zarządu Rejonowego i KOS) pomieszano tak, niekiedy trudno ustalić ich datację²³.

Kłopoty sprawiały również same dokumenty. Sprawozdania, wytworzone przez poszczególne zarządy obwodowe, są często niedokładne, sporządzane po upływie kilku tygodni, zawierają szereg uogólnień, czasem nawet błędów. Ich jakość nie poprawiała się, chociaż zetpepowscy zwierzchnicy wielokrotnie podkreślali konieczność „polepszenia sprawozdawczości przez systematyczne i dokładne sporządzenie protokołów wszelkich odbytych akcji”²⁴. W listopadzie 1945 r. lwowscy aktywiści ZPP zauważyli wreszcie, że „brak protokołów jest dużą zawadą w pracy”. Ponownie postulowali „podnieść planowość, współodpowiedzialność, kolegialność w kierownictwie (...). Uchwały powinny być pisane i o nich powinni tak aktywiści, jak i członkowie wiedzieć. Brak łączności i kierownictwa nad sekcjami zawodowymi stały się powodem wzrostu protekcyjizmu”²⁵.

Zaniechania w solidnym dokumentowaniu działalności spowodowały, że trudny do odtworzenia był również skład osobowy poszczególnych zarządów obwodowych. Niestety, nieprzydatna w tym zakresie okazała się spuścizna Zarządu Głównego, który nagminnie pomijał zarządy obwodowe Zachodniej Ukrainy w swoich zestawieniach²⁶.

²¹ *Ibidem*, sygn. 1283, Protokół Komisji Likwidacyjnej ZPP w Drohobyczu z 15 VI 1945 r., s. 98–99.

²² *Ibidem*, sygn. 1351, Protokoły KOS w Drohobyczu, k. 16–37.

²³ *Ibidem*, sygn. 1309, Protokoły Zarządu Obwodowego i KOS Zarządu Rejonu Szewczenkowskiego, k. 60–120.

²⁴ *Ibidem*, sygn. 1304, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za listopad 1945 r., k. 26; sygn. 1303, Sprawozdanie Wydziału Organizacyjnego ZPP we Lwowie za listopad 1945 r., k. 127; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 21 XI 1945 r., k. 5.

²⁵ *Ibidem*, sygn. 1303, Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 5 XI 1945 r. (maszynopis z poprawkami), k. 45; Protokół Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie z 5 XI 1945 r. (maszynopis), k. 111, 113.

²⁶ *Ibidem*, sygn. 191, Lista pracowników obwodowych ZPP w ZSRR za luty 1946 r.; k. 1–18; Lista pracowników obwodowych ZPP w ZSRR na rok 1946, k. 19–31; Lista pracowników obwodowych ZPP w ZSRR na rok 1945 (z odrębnymi poprawkami), k. 32–44; sygn. 201, Lista pracowników obwodowych ZPP w ZSRR na 1 VI 1945 r., k. 1–10; Skład personalny zarządów obwodowych ZPP w ZSRR na 1 VI 1945 r. (z odrębnymi poprawkami), k. 11–27; Lista pracowników obwodowych ZPP w ZSRR, k. 28–41; Lista pracowników obwodowych ZPP w ZSRR na 1 IV 1945 r., k. 42–53; Etatowi pracownicy zarządów obwodowych ZPP w ZSRR, k. 54–58; sygn. 757, Wykaz Zarządów Obwodowych ZPP które otrzymały pomoc (maszynopis), k. 1–3; Wykaz Zarządów Obwodowych które otrzymały pomoc (rękopisy), k. 4–32.

Aby uzupełnić obraz działalności ZPP w zachodnich obwodach, przeanalizowałem również dokumenty z innych regionów USRR (ich zestawienia i obsadę personalną)²⁷, materiały Przedstawicielstwa Zarządu Głównego ZPP na USRR²⁸, a także działalność zarządów republikańskich, informujące o położeniu ludności oraz rezolucje i uchwały przyjmowane na zebraniach i konferencjach obwodowych, szukając ich powiązań z terenem Zachodniej Ukrainy²⁹.

Część materiałów wytworzonych przez ogniwa ZPP na Zachodniej Ukrainie znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Istnieją sprzeczne informacje, w jaki sposób znalazły się w Wielkopolsce, zwłaszcza że większość mieszkańców Kresów osiadła w Małopolsce, na Śląsku lub Pomorzu Zachodnim. Dokumenty, odnalezione pod koniec lat 50. XX w. w zbiorach zabezpieczonych Biblioteki, dotrwały w rozproszeniu do chwili opracowania. Nienaruszony pozostał tylko jeden segregator, obejmujący pisma ze schyłkowego okresu działalności (od 15 maja do 9 lipca 1946 r.). Ogółem zgromadzone tutaj materiały, różnej treści i wagi, zostały uporządkowane w 15 teczkach. W zdecydowanej większości nie mają one swoich kopii w innych zbiorach archiwalnych.

W materiałach archiwalnych zachowała się również część „Spisu repatriantów polskich przybywających z ZSRR do Lwowa”. Dokumentacja ta obejmuje okres od 12 sierpnia 1945 r. do 22 lutego 1946 r.³⁰ Zawiera ona m.in. luźne „imiennie notatki”, bez daty i miejsca³¹, oraz fragment „kartoteki repatriantów”³².

Materiał wytworzony przez ZPP jest bardzo bogaty w treści. Składa się na niego bardzo duża ilość sprawozdań, protokołów, zestawień, danych statystycznych, życiorysów

²⁷ *Ibidem*, sygn. 1247, Книга приказов на Украину 1945 r., s. 1–27; Zestawienie adresów i członków poszczególnych zarządów obwodowych na terenie USRR, k. 28–34.

²⁸ *Ibidem*, sygn. 19, Sprawozdanie z działalności Przedstawicielstwa ZG ZPP na USRR za okres od 15 XI 1944 do 1 VIII 1945 r., k. 2–21; sygn. 1248, Sprawozdanie z działalności Przedstawicielstwa ZG ZPP na USRR za okres od 15 XI 1944 do 1 VIII 1945 r., k. 41–60, 66–79; Sprawozdanie z działalności Przedstawicielstwa ZG ZPP na USRR za okres od 15 XI 1944 do 15 IX 1945 r., k. 61–65.

²⁹ *Ibidem*, sygn. 1248, Protokół zebrania Przedstawiciela ZG ZPP na Ukrainę z 28 VII 1945 r., k. 4–11; Protokół zebrania Przedstawiciela ZG ZPP na Ukrainę z 4 VIII 1945 r., k. 12–22; Posiedzenie Aparatu Republikańskiego z 30 VIII 1945 r., k. 23–26; Protokół Zarządu Republikańskiego z 20 IX 1945 r., k. 27–30; Protokół zebrania Przedstawicielstwa ZPP z 22 X 1945 r., k. 31–32; Protokół posiedzenia Zarządu Republikańskiego z 30 X 1945 r., k. 33–38; Dane statystyczne Ukrainy według stanu na 1 VIII 1945 r., k. 81; sygn. 1249, Rezolucja przyjęta na I konferencji obwodowej ZPP w dniach 17–19 X 1945 r., k. 1–4; Rezolucja z zebrania Polaków 25 V 1945 r., k. 5; Rezolucja przyjęta na zebraniu Polaków z racji ukonstytuowania się Rządu Jedności Narodowej w Warszawie, k. 6–7; Rezolucja z zebrania Polaków z Winnicy 2 V 1945 r., k. 8; Rezolucja z zebrania Polaków z Winnicy 17 VI 1945 r., k. 9; Rezolucja przyjęta na II konferencji obwodowej ZPP w Winnicy 21 X 1945 r., k. 11–12; Pismo delegatów I republikańskiej Konferencji ZPP na Ukrainie do prezydenta Bolesława Bieruta, k. 20–21; Rezolucja przyjęta na I Konferencji Republikańskiej ZPP na Ukrainie w dniach 15–17 IX 1945 r., k. 22–25.

³⁰ BAM, rkps. 3509, Spisy repatriantów polskich przybywających z ZSRR do Lwowa od 12 VIII do 22 II 1946 r., k. 4–93.

³¹ *Ibidem*, Spisy imienne repatriantów (bez daty i miejsca), k. 94–98.

³² *Ibidem*, Kartoteka repatriantów, k. 99–110.

oraz ankiet personalnych, które umożliwiają odtworzenie różnorodnych działań podejmowanych przez zetpepowskich aktywistów.

Ponadto cennym źródłem okazały się również dokumenty zgromadzone w następujących zespołach archiwalnych AAN: Główny Pełnomocnik Rządu RP do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z USRR w Łucku (sygn. 524); Rejonowi Pełnomocnicy Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z Ukraińskiej SRR (sygn. 527) oraz Generalny Pełnomocnik Rządu RP do Spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z USRR w Warszawie (sygn. 522). Działacze ZPP podkreślali bowiem w swoich sprawozdaniach „serdeczną i ścisłą współpracę z Rejonowymi Pełnomocnikami ds. Ewakuacji Ludności”, którzy często byli członkami ZPP i wchodzili w skład Komisji Opieki Społecznej³³.

Do naszkicowania tła opisywanych wydarzeń przydatne były także akta zebrane w zespołach: Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (sygn. 185), Państwowy Urząd Repatriacyjny (sygn. 200), Partyzantka Ukraińska. Okręgowy Komitet GL we Lwowie (sygn. 225), Centralne Biuro Komunistów Polski (sygn. 248), Biuro Prezydialne Krajowej Rady Narodowej (sygn. 579), Delegatura Rządu na Kraj (sygn. 1325) oraz Rząd Tymczasowy (sygn. 1351).

W poszczególnych rozdziałach pracy wykorzystałem ponadto materiały zgromadzone w Archiwum Państwowym w Szczecinie, Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego, Bibliotece Jagiellońskiej oraz Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich.

W zestawieniu brakuje archiwów ukraińskich i rosyjskich, w których nie udało mi się przeprowadzić kwerendy. Lukę tę starałem się zapełnić materiałami zgromadzonymi w Centralnym Archiwum Wojskowym w Kolekcji Wojskowej Komisji Archiwalnej. Są to kserokopie dokumentów z archiwów ukraińskich, obejmujące działalność Centralnego Komitetu Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy (sygn. VIII.811.1), Ukraińskiego Sztabu Partyzanckiego (sygn. VIII.811.2) oraz Rzymsko-Katolickiej Kurii Metropolitalnej we Lwowie (sygn. VIII.811.3).

W dokumentach tych brakuje, co prawda, materiałów poświęconych w całości działalności ZPP w zachodnich obwodach USRR, ale pozwoliły one jednak uzupełnić tekst o szereg informacji dotyczących polskiego społeczeństwa oraz podziemia na omawianym przeze mnie terenie. Interesujących mnie materiałów nie znalazłem natomiast w zbiorze akt

³³ *Ibidem*, sygn. 1358, Sprawozdanie z całokształtu działalności Zarządu Obwodowego ZPP w Czortkowie po dzień 15 I 1946 r., k. 153.

urzędów i organów bezpieczeństwa Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, znajdującym się w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej³⁴.

Część źródeł ze wschodnich archiwów została opublikowana w zbiorach dokumentów, m.in. w seriach: „*Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*”³⁵, „*Polska i Ukraina w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych*”³⁶, „*Z archiwów sowieckich*”³⁷ oraz w wyborach: „*Teczka specjalna J. W. Stalina. Raport NKWD z Polski 1944–1946*”³⁸, „*NKWD i polskie podziemie 1944–1945. Z teczek specjalnych Józefa W. Stalina*”³⁹, „*Polska-ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*”⁴⁰.

W pełni satysfakcjonujących rezultatów nie przyniosła kwerenda prasy. Organ ZPP „Wolna Polska” oraz „Nowe Widnokreśli” zawierają bogaty materiał o działalności Związku, ale głównie w głębi ZSRR. Informacji dotyczących Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie jest bardzo niewiele, a o pozostałych zarządach obwodowych praktycznie nie ma.

Podobne refleksje przynosi lektura „Czerwonego Sztandaru”, który służył działaczom ZPP głównie jako miejsce zamieszczania ogłoszeń i komunikatów. Informacji typowo opisujących poczynania Związku jest tam niewiele, ograniczają się głównie do relacji z uroczystości.

³⁴ Cały zbiór akt liczy 823 j.a. Większość zebranych dokumentów obejmuje lata 1939–1941. Dla interesującego nas tematu w większości nieprzydatne okazały się nieliczne akta z lat 1944–1946, m.in. Wojennego Trybunału Wojsk NKWD Obwodu Tarnopolskiego (1945), Zarządu NKWD Obwodu Lwowskiego (1945), Zarządu NKWD Obwodu Tarnopolskiego (1945), Wydziału Śledczego Zarządu NKWD USRR w Kijowie (1945) czy MGB USRR (1945–1946).

³⁵ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. VII, *styczeń 1939–grudzień 1943*, Warszawa 1973; t. VIII, *styczeń 1944–grudzień 1945*, Warszawa 1974; t. IX, *styczeń 1946–grudzień 1949*, Warszawa 1974.

³⁶ *Polska i Ukraina w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku, Nieznane dokumenty z archiwum służb specjalnych*, t. 1, *Polskie podziemie 1939–1941. Lwów – Kołomyja – Stryj – Złoczów*, Warszawa–Kijów 1998; *Polska i Ukraina w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku, Nieznane dokumenty z archiwum służb specjalnych*, t. 2, *Przesiedlenia Polaków i Ukraińców 1944–1946*, Warszawa–Kijów 2000; *Polska i Ukraina w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku, Nieznane dokumenty z archiwum służb specjalnych*, t. 3, *Polskie podziemie 1939–1941. Od Wołynia do Pokucia*, Warszawa–Kijów 2004; *Polska i Ukraina w latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku, Nieznane dokumenty z archiwum służb specjalnych*, t. 6, *Operacja „Sejm” 1944–1946*, Warszawa–Kijów 2007.

³⁷ *Z archiwów sowieckich*, tom III, *Konflikty polsko-sowieckie 1942–1944*, dokumenty opracował i opatrzył przypisami i wstępem W. Roszkowski, Warszawa 1993.

³⁸ *Teczka specjalna J. W. Stalina. Raport NKWD z Polski 1944–1946*, oprac. T. Cariewskaja, A. Chmielarz, A. Paczkowski, E. Rosowska, S. Rudnicki, Warszawa 1998.

³⁹ *NKWD i polskie podziemie 1944–1945. Z „tecek specjalnych” Józefa W. Stalina*, pod. red. A. Noskovej, Kraków 1998.

⁴⁰ *Polska-ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*, oprac. G. Bordiugow, A. Kocharński, A. Kosecki, G. Matwiejew, A. Paczkowski, Warszawa 1995.

Wykaz wykorzystanych źródeł uzupełniają wspomnienia mieszkańców ziem południowo-wschodnich II RP, złożone w Archiwum Wschodnim Ośrodka „Karta”⁴¹, Ośrodka Pamięć i Przyszłość we Wrocławiu, czy Bibliotece Uniwersyteckiej im. Adama Mickiewicza.

* * *

Od lat 90. XX w. ukazało się bardzo wiele prac omawiających dzieje utraconych decyzją jałtańską polskich Kresów, zwłaszcza Lwowa. Dla niniejszego opracowania, w różnym zakresie, przydatne okazały się zarówno prace o charakterze ogólnym, jak i szczegółowe monografie. Spośród ich autorów wymienić należy: Grzegorza Mazura⁴², Grzegorza Hryciuka⁴³, Jerzego Węgierskiego⁴⁴, Włodzimierza Bonusiaka⁴⁵, Grzegorza Motykę⁴⁶, Ryszarda Czarnowskiego⁴⁷, Tadeusza Riedla⁴⁸ i Ryszarda Torzeckiego⁴⁹.

⁴¹ *Archiwum Wschodnie*, t. 1, *Kolekcja relacji*, Warszawa 2006; *Archiwum Wschodnie*, t. 2, *Kolekcje osobiste*, Warszawa 2008

⁴² G. Mazur, *Niemcy i Sowietci a antypolska akcja UPA*, [w:] *Antypolska akcja OUN–UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje*, pod red. G. Motyki i D. Libionki, Warszawa 2002, s. 121–132; Idem, *Biuro Informacji i Propagandy SZP–ZWZ–AK 1939–1945*, Warszawa 1987; Idem, *Lwowscy wojewodowie w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, tom VII, *Urzędy, urzędnicy, instytucje. Studia z dziejów Lwowa*, pod red. K. Karolczuka i Ł. T. Sroki, Kraków 2010, s. 315–326; Idem, *Okręg Stanisławów Armii Krajowej*, [w:] *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny*, pod red. K. Komorowskiego, Warszawa 1996, s. 237–331; Idem, *Pokucie w latach drugiej wojny światowej. Położenie ludności, polityka okupantów, działalność podziemia*, Kraków 1994; Idem, *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939*, Kraków 2007.

⁴³ G. Hryciuk, *Akcje UPA przeciwko Polakom po ponownym zajęciu Wołynia i Galicji Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1944 roku*, [w:] *Antypolska akcja OUN–UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje*, pod red. G. Motyki i D. Libionki, Warszawa 2002, s. 101–117; Idem, „*Gazeta Lwowska*” 1941–1944, Wrocław 1992; Idem, *Nastroje i stosunek ludności polskiej tzw. Zachodniej Ukrainy do przesiedleń w latach 1944–1945 w świetle sprawozdań radzieckich*, [w:] *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 1998, s. 215–221; Idem, *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*, Warszawa 2000; Idem, *Polacy we Lwowie pod okupacją radziecką i niemiecką w latach 1939–1944. Wybrane zagadnienia*, „*Studia Wschodnie*”. Prace historyczne, II, Wrocław 1993, s. 111–134; Idem, *Przemiany demograficzne w Galicji Wschodniej w latach 1939–1941*, [w:] *Okupacja sowiecka ziem polskich 1939–1941*, pod red. P. Chmielowca, Rzeszów–Warszawa 2005, s. 111–125.

⁴⁴ J. Węgierski, *Armia Krajowa na południowych i wschodnich przedpolach Lwowa, Kryspinów 1994*; Idem, *Armia Krajowa na zachód od Lwowa*, Kraków 1993; Idem, *Armia Krajowa w Okręgach Stanisławów i Tarnopol*, Kraków 1996; Idem, *Armia Krajowa w Zagłębiu Naftowym i na Samborszczyźnie*, Kraków 1993; Idem, *Lwowska konspiracja narodowa i katolicka 1939–1946*, Kraków 1994; Idem, *Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 1991.

⁴⁵ W. Bonusiak, *Unifikacja Galicji Wschodniej i Wołynia z ZSRR (1939–1941)*, [w:] „*Studia Rzeszowskie*” 1996, t. 3, s. 53; Idem, *Przemiany ekonomiczne w Małopolsce Wschodniej w latach 1939–1941*, [w:] *Okupacja sowiecka ziem polskich 1939–1941*, pod red. P. Chmielowca, Rzeszów–Warszawa 2005, s. 94–110; Idem, *Powstanie i działalność władz okupacyjnych we Lwowie w okresie IX 1939–VI 1941*, [w:] *Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura*, *Studia z dziejów Lwowa* pod red. H. W. Żalińskiego i K. Karolczaka, t II, s. 307–320.

⁴⁶ G. Motyka, *Cień Kłyma Samura. Polsko–ukraiński konflikt pamięci*, Gdańsk 2013; Idem, *Na białych Polaków oblawa. Wojska NKWD w walce z polskim podziemiem 1944–1953*, Kraków 2014; Idem, *Kombinacje NKWD: UPA*, „*Karta*” 1998, nr 26, s. 130–142; Idem, *Plan: wykarzcować*, „*Karta*” 2005, nr 46, s. 90–97; Idem, *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Armii Powstańczej*, Warszawa 2006.

⁴⁷ R. J. Czarnowski, *Lwów. Legenda zawsze wierna*, Łódź 2010; Idem, *Lwów. Sacrum et profanum*, Łódź 2012.

⁴⁸ T. Riedl, *Chodząc po Lwowie*, Pelplin 2007; Idem, *Lwów w pamięci i fotografii*, Wrocław 2002; Idem, *O Lwowie i lwowskim piśmiennictwie*, Pelplin 2013.

Niezwykle obszerna jest również literatura historyczna, dotycząca problematyki ukraińskiej. Ukazało się bardzo wiele prac dążących do wypracowania akceptowalnego przez obie strony wizerunku przeszłości, m.in. jednaście tomów serii „Polska–Ukraina. Trudne pytania”. Spośród publikacji syntetycznych wymienić należy prace: Władysława Serczyka⁵⁰, Tadeusza Olszańskiego⁵¹, Jarosława Hrycaka⁵², czy Karola Grünberga i Bolesława Sprengela⁵³.

Przydatne informacje, dotyczące granicy wschodniej RP znalazłem w pracach Henryka Domińczaka⁵⁴ i Piotra Eberharda⁵⁵ oraz książkach traktujących o konferencji jałtańskiej⁵⁶.

Powyższa lista byłaby niepełna, gdyby nie zawierała nazwiska Stanisława Sławomira Nicieji. Z jego prac, m.in. monumentalnej serii „Kresowa Atlantyda”⁵⁷, czerpałem ogólne informacje o poszczególnych miastach kresowych oraz postaciach z nimi związanych. Wykorzystałem również licznie wydawane przewodniki⁵⁸.

Praca w znacznej mierze wykorzystuje opublikowane wspomnienia lwowian. Swoje refleksje o dzieciństwie, czasach wojny i okupacji we Lwowie pozostawili także niektórzy członkowie ZPP (Adam Hollanek, Zbigniew Domosławski), którzy jednak ani słowem nie wspomnieli o swojej roli we Lwowskim Zarządzie Obwodowym⁵⁹. Pracę o historii

⁴⁹ R. Torzecki, *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy (1933–1945)*, Warszawa 1972; Idem, *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989; Idem, *Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993; Idem, *Kontakty polsko–ukraińskie na tle problemu ukraińskiego w polityce polskiego rządu emigracyjnego i podziemia (1939–1944)*, „Dzieje Najnowsze” 1981, nr 1–2, s. 310–345.

⁵⁰ W. Serczyk., *Historia Ukrainy*, Wrocław 2001

⁵¹ T. Olszański, *Historia Ukrainy w XX w.*, Warszawa 1994

⁵² J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000

⁵³ K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko – ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005

⁵⁴ H. Domińczak, *Dzieje Kresów i granicy państwa polskiego na Wschodzie od czasów najdawniejszych do roku 1945*, Toruń 2011; Idem, *Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, Warszawa 1992.

⁵⁵ P. Eberhard, *Polska granica wschodnia 1939–1945*, Warszawa [bdw]

⁵⁶ R. Frelek, *Jałta '45*, Warszawa 1985; F. J. Narbutt, *Jałta 1945*, Warszawa 2012; *Jałta wczoraj i dziś. Wybór publicystyki 1944–1985*, b.m.w. 1985; K. Kersten, *Jałta w polskiej perspektywie*, Londyn–Warszawa 1989; S. S. Nicieja, *Pojałtański żywot miast przesiedlonych na przykładzie Lwowa*, [w:] *Jałta z perspektywy półwiecza. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego w dniach 25–26 października 1994 r.*, pod red. S. S. Nicieji, Opole 1995, s. 143–157.

⁵⁷ S. S. Nicieja S. S., *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych, tom I, Lwów, Stanisławów, Tarnopol, Brzeżany, Borysław*, Opole 2012; Idem, *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych, tom II, Uzdrowiska i letniska kresowe Tryskawiec, Jaremcze, Worochta, Skole, Morsztyn*, Opole 2013; Idem, *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych, tom III, Zaleszczyki, Kosów, Chodorów, Kalusz oraz Abacja*, Opole 2013; Idem, *Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast kresowych, tom IV, Kołomyja, Żabie, Dobromil*, Opole 2014

⁵⁸ J. Czarnowski, *Kresy. Przewodnik. Litwa, Ukraina, Białoruś*, b.m.w. 2011; Z. Hauser, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach Galicji Wschodniej*, Warszawa 2004; *Lwów. Ilustrowany przewodnik*, Lwów–Wrocław 2001; M. i M. Osip–Pokrywka, *Polskie ślady na Ukrainie. Przewodnik*, Olszanica 2013; A. Kępiński, *Ukraina. Po obu stronach Dniestru*, Poznań 2014; T. Riedl, *Chodząc po Lwowie*, Pelplin 2007.

⁵⁹ A. Hollanek, *Ja z Łyczakowa*, Kraków 1991; A. i E. Hollankowie, *I zobaczyć miasto Lwów...*, Rzeszów 1990; Z. Domosławski, *Mój Lwów. Pamiętniki czasu wojny. Lwów po latach*, Jelenia Góra 2009.

Stanisławowa wydał Leszek Wierzejski (sekretarz techniczny Zarządu Obwodowego ZPP), który również nie zawarł w niej jakiegokolwiek wzmianki o Związku. Artykuł o tajnym nauczaniu w Czortkowie podczas II wojny światowej opublikował Franciszek Wiśmierski (kierownik Wydziału Młodzieżowego Zarządu Obwodowego ZPP)⁶⁰.

O swojej roli w organizacji z dumą pisze za to w krótkim artykule wspomnieniowym prof. Stanisław Mazur, przewodniczący ZPP we Lwowie⁶¹. Jego postać ciekawie opisuje córka – Krystyna Mazurówna⁶². Kulisy funkcjonowania Teatru Małych Form „Miniatury” odsłania aktorka (a zarazem żona dyrektora) Bogumiła Czosnowska⁶³.

Pomocne informacje znajdowałem również w refleksyjnych pracach lwowian – Barbary Męgarskiej-Kozłowskiej⁶⁴, Józefa Wittlina⁶⁵, Janiny Augustyn-Puziewicz⁶⁶, Jerzego Janickiego⁶⁷, Leszka Dzięgiela⁶⁸, Anny Gołaś-Furgalskiej⁶⁹, czy Marty Woźniak⁷⁰. Zestawienie dopełniają „*Notatki lwowskie (1944–1946)*” Ryszarda Gansinca⁷¹ oraz kalendaria dziejów miasta⁷².

Zakres chronologiczny i układ pracy

Początkową cezurą pracy jest formalnie 22 września 1944 r., czyli dzień powołania Tymczasowego Zarządu Obwodowego ZPP we Lwowie. Całość rozważań wymagała jednak poprzedzenia szerszym wstępem, sięgającym końca XIX wieku. Miał on na celu zobrazowanie niezwykle skomplikowanej sytuacji społecznej, politycznej i gospodarczej interesującego mnie rejonu.

⁶⁰ F. Wiśmierski, *Z dziejów szkolnictwa polskiego na ziemiach wschodnich w okresie II wojny światowej (Tajne nauczanie w powiecie czortkowskim)*, Przegląd Historyczno-Oświatowy 1970, R. XIII, nr 1, s. 107–125.

⁶¹ S. Mazur, *Wspomnienia matematyka z okresu wojny*, „Kultura i Społeczeństwo” 1978, t. XXII, nr 3, s. 23–26.

⁶² K. Mazurówna, *Burzliwe życie tancerki*, Warszawa 2010; Idem, *Moje noce z mężczyznami*, Warszawa 2012; Idem, *Przekłęte proste rachunki prof. Mazura*, „Gazeta Wyborcza” z 1–2 XII 2012

⁶³ B. Czosnowska, *Ostatni gong*, Gdańsk 2000.

⁶⁴ B. Męgarska-Kozłowska, *Burza nad Lwowem. Reportaż z lat wojennych 1939–1945 we Lwowie*, Londyn 1992, Idem, *Mozaika wspomnień*, Lublin 2000.

⁶⁵ J. Wittlin, *Mój Lwów*, Warszawa 1991.

⁶⁶ J. Augustyn-Puziewicz, *Lwów. Wspomnienia lat szczęśliwych*, tom I, Wrocław 1994, Idem, *Lwów. Wspomnienia lat wojennych*, tom II, Wrocław 1999.

⁶⁷ J. Janicki J., *Krakidały*, Warszawa 2004; Idem, *Ni ma jak Lwów. Krótki przewodnik po Lwowie*, Warszawa 1990.

⁶⁸ L. Dzięgiel, *Lwów nie każdemu zdrow*, Wrocław 1991.

⁶⁹ A. Gołaś-Furgalska, *Dzieje jednej rodziny. Lwów 1939–1945*, Kraków 1998.

⁷⁰ M. Woźniak, *Reportaż z pamięci. Lwów – Zadwórze*, Kraków 2008.

⁷¹ R. Gansiniec, *Notatki lwowskie (1944–1946)*, Wrocław 1995; Idem, *Na straży miasta*, „Karta” 1994, nr 13, s. 7–27.

⁷² A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012; G. Mazur, J. Skwara, J. Węgierski, *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa I IX 1939–5 II 1946*, Katowice 2007.

Rozdział pierwszy prezentuje rys historyczny Galicji Wschodniej, obszaru, na którym krzyżowały się interesy Polaków, Ukraińców, Sowietów i Żydów. Obejmuje on okres od wybuchu I wojny światowej, poprzez wojnę polsko–ukraińską o Lwów, zagrożenie miasta podczas konfliktu polsko–bolszewickiego, okres dwudziestolecia międzywojennego, okupacje: sowiecką i niemiecką. Przedstawiam w nim również stosunki etniczne oraz polityczne obszaru.

Rozdział drugi omawia działania polskich komunistów we Lwowie w okresie pierwszej okupacji sowieckiej, utworzenie struktur ZPP na szczeblu centralnym ZSRR oraz działania zmierzające do rozwinięcia działalności na terenie USRR. Opisuję w nim również działania wojskowe prowadzone przez Armię Czerwoną na przedwojennych ziemiach wschodnich II RP oraz akcję „Burza”.

Kolejne rozdziały ukazują funkcjonowanie poszczególnych ogniw ZPP na interesującym mnie obszarze. Ich zróżnicowanie wynika w głównej mierze z dostępności i zawartości materiału archiwalnego, dotychczasowego dorobku badaczy działalności ZPP w ZSRR oraz przyjętego układu problemowego pracy.

W rozdziale trzecim skupiam się na kwestiach organizacyjnych. Prezentuję tworzenie ogniw ZPP we Lwowie, Stanisławowie, Drohobyczu i Czortkowie, sylwetki członków ZPP w zachodnich obwodach USRR, współpracę z Zarządem Głównym i PKWN oraz inicjatywy podejmowane w celu przyciągnięcia elektoratu.

Rozdział czwarty ukazuje działalność społeczno–opiekuńczą ZPP. Przedstawiam w nim funkcjonowanie schronisk, stołówek i ambulatoriów, udzielanie pomocy materialnej oraz prawnej. Szczególną opieką Związek otoczył sieroty, starców oraz rodziny wojskowych.

W piątym prezentuję inicjatywach podejmowane wśród młodzieży, organizowanie świetlic, kółek zainteresowań, kursów samokształceniowych czy przedstawień charytatywnych. Dzięki powołaniu Nadzwyczajnej Komisji Egzaminacyjnej wielu młodych ludzi mogło ukończyć określony etap nauki.

Rozdział szósty omawia pracę na płaszczyźnie kulturalno–oświatowej. Opisuję w nim m.in. obchody świąt i rocznic, zbiórkę książek i rewindykację polskich dóbr kultury oraz akcję pomocy Warszawie. Ukazuję działalność referatu prasowego, oddziału radiowego, sekcji naukowej oraz Teatru Małych Form „Miniatury”.

Rozdział siódmy prezentuje funkcjonowanie zarządów rejonowych i kół ZPP w zachodnich obwodach USRR.

Ostatni rozdział ósmy, omawia szereg inicjatyw podejmowanych przez aktywistów w celu ułatwienia rodakom przesiedleń do Polski. Prezentuje umowę pomiędzy PKWN a RKL

USRR w sprawie przesiedlenia ludności oraz problemy z niej wynikające, zwłaszcza na przełomie 1945/1946 r.

Praca została wzbogacona licznymi aneksami. Obejmują one m.in.: blisko dwieście biogramów wybranych zetpepowskich członków, aktywistów i sympatyków; tabele z obsadą personalną poszczególnych zarządów obwodowych oraz Teatru Małych Form „Miniatury”; plany pracy poszczególnych wydziałów oraz listy osób, które otrzymały od ZPP pomoc materialną.

Niektóre postacie opisywane w pracy udało się ustalić jedynie z nazwiska. Wynika to głównie z faktu niekompletnej dokumentacji Związku, zwłaszcza w odniesieniu do osób nie pełniących kierowniczych funkcji w poszczególnych zarządach.

Zakres geograficzny

W niniejszej pracy interesuje mnie obszar geograficzny trzech byłych województw południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej: lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego⁷³. Tereny te, ogniwo sporu polsko-ukraińskiego, dawna Galicja Wschodnia, z chwilą faktycznego zdobycia zwierzchności nad nimi przez Polskę zostały nazwane Małopolską Wschodnią⁷⁴. Miało to podkreślać, jak zauważył Grzegorz Hryciuk, „*ścisły związek tych ziem z resztą terytorium Rzeczypospolitej*”. Nazwa upowszechniana w latach 1919–1920 nie była jednak tożsama z dawną Galicją Wschodnią⁷⁵. Ukraińcy nadal używali określenia Galicja Wschodnia lub Hałyczyna (Galicja), dla rozróżnienia terenów, na których ludność ukraińska (ukraińskojęzyczna) stanowiła ponad 50% mieszkańców. Od lat 20. XX w. stosowano również określenia „Ziemie Zachodnioukraińskie” lub „Ukraina Zachodnia”⁷⁶.

⁷³ Pojęcie województwa wschodnie II RP obejmowało województwa: wileńskie, nowogrodzkie, poleskie, wołyńskie (czyli obszary należące dawniej do zaboru rosyjskiego), oraz lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie i krakowskie (tereny wchodzące wcześniej w skład zaboru austriackiego). Województwo białostockie zaliczane było do województw centralnych; E. Kirwiel, *Kresy Północno-Wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918 – 1939. Oblicze polityczne*, Lublin 2011, s. 9.

⁷⁴ Eugeniusz Romer w swoich pracach naukowych z lat 30 XX wieku często stosował określenia Ziemia Czerwińska, „województwa południowo-wschodnie” czy „południowy-wschód Rzeczypospolitej”. Pisarze Ukraińcy promowali określenie Ruś Czerwona.

⁷⁵ Pojęcie Galicji (Königreich Galizien und Lodomerien) zostało ukute w XVIII w. przez władze austriackie w XVIII w. w celu uzasadnienia zaboru ziem Rzeczypospolitej. Odwoływało się do XIII wiecznego związku Węgier z księstwem halicko-włodzimierskim. Było powszechnie stosowane zarówno przez Polaków i Ukraińców do końca istnienia Austro-Węgier; G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948*, Toruń 2005, s. 26; Por. G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej...*, s. 14; R. Dzieszyński, *Dwudziestolecie Międzywojenne*, tom 23 – Kraków i Galicja, 2013, s. 5; T. Dąbkowski, *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923*, Warszawa 1985, s. 28–29; P. Eberhard, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie w XX wieku*, Warszawa 1994, s. 60–64; B. Hud, *Ukraińcy i Polacy na Naddniestrzu, Wołyniu i Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, Lwów–Warszawa 2013, s. 18.

⁷⁶ W czasach Wielkiego Księstwa Litewskiego powstała nazwa ziem „ukrainnych” (forma przymiotnikowa). W XVI wieku rozpowszechnił się termin w formie rzeczownika: Ukraina. Pierwszy raz użyto tego słowa w tytule

Niektórzy badacze uważają, że termin „Zachodnia Ukraina” jest „*niewłaściwy i merytorycznie błędny, ponieważ nie posiada charakteru geograficznego, bowiem dotyczy nie Ukrainy lecz Podola, Pokucia, Wołyńia itd., ani politycznego ponieważ w administracyjnym podziale II RP były to województwa: lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie i wołyńskie*”. Podkreślają, że nie był on stosowany przez przywódcę państwa bolszewickiego – Włodzimierza Lenina, a wprowadził go dopiero na użytek propagandowy jego następcą Józef Stalin. Miał on usprawiedliwiać przed światową opinią „*wyzwolenie braci Ukraińców*” zamieszkałych na tych terenach obok Polaków, Żydów i innych narodowości⁷⁷.

Właśnie do trzech przedwojennych południowo-wschodnich województw II Rzeczypospolitej ograniczyła się działalność ZPP. Obszarem, który nie będzie bezpośrednio dotyczył moich zainteresowań badawczych staje się więc Wołyń, gdzie nie utworzono struktur Związku⁷⁸. Wspominam o nim jedynie w kontekście analogii do trzech pozostałych województw oraz eksterminacji Polaków, dokonanej przez Ukraińską Powstańczą Armię (UPA)⁷⁹. Protokół posiedzenia Zarządu Głównego ZPP z 18 lipca 1944 r. informuje, że jednym z punktów posiedzenia było wyznaczenie „*delegatów ZPP na Kijów, Równe, Mińsk i Wilno*”⁸⁰. Świadczyć to mogło o tym, że jeszcze przed oficjalnym utworzeniem zetpepowskich struktur na terenie Zachodniej Ukrainy brano pod uwagę przedwojenne województwo wołyńskie.

Z kolei w odręcznej notatce ZPP z przełomu lat 1944/1945 wymieniono również Stanisławów, Tarnopol, Równe oraz Winnicę, dodając, że „*w tych obwodach nie ma ZPP, a ludność repatriuje się do Polski*”⁸¹. Spośród tych miast struktury Związku powstały jedynie w Stanisławowie. Zniszczony przez Niemców Tarnopol „*zastąpiono*” pobliskim Czortkowem.

ustawy z 1590 roku „*Porządek ze strony Niżowców i Ukrainy*”. Po Unii Lubelskiej terminem tym określano Wołyń, Podole, Kijowszczyznę i Braclawszczyznę. Według W. Wielhorskiego ziemie te stanowiły swoiste „*pogranicze*” w sensie geograficznym i cywilizacyjnym, posiadały swoistą „*treść*” i styl życia już od średniowiecza. Nazwa „*Ukraina*” występowała początkowo jedynie w mowie potocznej i z niej przedostała się do prawodawstwa; W. Wielhorski, *Ziemie Ukrainne Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Londyn 1959, s. 9.

⁷⁷ *Kresy Wschodnie we krwi polskiej tonące*, pod. red. J. Sokoła, J. Sudo, Chicago–Poznań 2004/2005, s. 143–144; A. Korman, *Stosunek UPA do Polaków na ziemiach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej*, wyd. II, Wrocław 2010, s. 12–15.

⁷⁸ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 29, *Wykaz zarządów obwodowych ZPP w ZSRR*, k. 10–11.

⁷⁹ Więcej o Wołyniu: J. Wieliczkowa-Szarkowa, *Wołyń we krwi 1943*, Kraków 2013, s. 55–71; W. Filar, *Wołyń 1939–1944. Historia, pamięć, pojednanie*, Warszawa 2009, s. 6–39.

⁸⁰ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2274, Protokół nr 29 Prezydium ZG ZPP z 18 VII 1944 r., k. 93; *Protokół z posiedzenia Prezydium ZG ZPP w ZSRR wraz z delegatami KRN z 18 VII 1944 r.*, [w:] „Archiwum Ruchu Robotniczego”, t. II, s. 143.

⁸¹ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 741, Notatka informująca o organizacji placówek kulturalno-oświatowych w Ukraińskiej SRR w 1945 r., k. 9.

Równe ponownie zostało pominięte, a głównym argumentem miało być przesiedlenie stamtąd większości Polaków już na wiosnę 1945 r.⁸²

W 1945 r. podjęto próbę zorganizowania ZPP w Łucku. Od 18 marca do 1 kwietnia w mieście przebywał instruktor ZG ZPP Spirydowicz. W sprawozdaniu odnotował on, że nie da się zorganizować tutaj Zarządu Obwodowego, gdyż „cała ludność polska zarejestrowała się na wyjazd do kraju i czeka na wagony”. Pod tym pojęciem kryło się 40 tysięcy Polaków w Łucku i 60 tysięcy Polaków w Równem. Moskiewski delegat odnotował także, że 23 marca 1945 r. z Łucka „odszedł pierwszy eszelon – 60 wagonów”.

Według Spirydowicza należało w mieście „wyznaczyć pełnomocnika ZPP, który mógłby prowadzić pracę kulturalno–oświatową wśród Polaków, gdyż takowa dotychczas nie była prowadzona”. Zauważył on również, że w Łucku i innych miastach Zachodniej Ukrainy była możliwość zebrania „większej ilości książek wartościowych w języku polskim”. Zadania tego podjęli się mieszkańcy Łucka (Kulczycka), Krzemieńca (Pecold) i Dubna (Wieczorek), którzy mieli magazynować książki w Urzędach Repatriacyjnych⁸³.

Wymienione osoby miały również podjąć próbę zaktywizowania miejscowej ludności, która jeszcze nie wyjechała w koło ZPP. Zachowane materiały nie informują nas jednak, czy próba ta zakończyła się powodzeniem.

Ciekawy jest wątek dotyczący próby powołania ZPP na terenach Zachodniej Białorusi. Wstępne kroki organizacyjne zostały poczynione w pierwszym kwartale 1945 r., równocześnie z tworzeniem struktur ZPP na Zachodniej Ukrainie⁸⁴. Szukano ludzi, którzy mogli utworzyć tam zarządy obwodowe (planowane w Mińsku, Grodnie i Baranowiczach). W zachowanych materiałach archiwalnych znajdujemy notatki o Waławie Klimaszewskim, Eugenji Pelowskiej, Kazimierzu Petruszewiczu i Włodzimierzu Pruszyńskim – osobach, które same zgłaszały się do ZG ZPP z propozycją wykorzystania do pracy organizacyjnej⁸⁵.

Jeszcze w lutym 1946 roku działacze ZG (Aleksander Juskiewicz, Irena Kuczyńska, Józef Kojfman) wierzyli w możliwość utworzenia tam ogniw związku, dyskutując jednocześnie o „zachowaniu organizacji ZPP na terenie ZSRR aż do chwili wyjazdu ludności

⁸² A. Głowacki, *Uwagi o tworzeniu...*, s. 84.

⁸³ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 168, Sprawozdanie służbowe Spirydowicza z wyjazdu do Sum od 6 III do 1 IV i do Łucka od 18 III do 1 IV 1945 r., k. 13.

⁸⁴ *Ibidem*, sygn. 741, Notatka informująca o organizacji placówek kulturalno–oświatowych w Ukraińskiej SRR w 1945 r., k. 8.

⁸⁵ *Ibidem*, sygn. 64, Prośba aktywistów o odpowiedź na pytania, k. 1–2; Notatka o Waławie Klimaszewskim, k. 3; Pismo Włodzimierza Pruszyńskiego z Grodna do ZG ZPP z 25 V 1945 r., k. 4–7; Telegram do ZG ZPP z Baranowicz (język rosyjski), k. 8; Pismo do ZG ZPP z Mińska (język rosyjski), k. 9; AAN, PKWN, sygn. I/17, Pismo zastępcy kierownika Resortu Spraw Zagranicznych do prezydium PKWN z 20 IX 1944 r. w sprawie Kazimierza Petruszewicza, k. 42; Delegacja służbowa dla Kazimierza Petruszewicza do Baranowicz od 21 IX do 5 X 1944 r. w celu zorganizowania ZPP, k. 64.

polskiej z terenów Zachodnich”⁸⁶. Ostatecznie na terenie BSRR nigdy nie udało się utworzyć struktur ZPP, wyrazem czego miała być niezwykle skomplikowana sytuacja polityczna, wytworzona po wyzwoleniu tych ziem spod okupacji niemieckiej.

Nie interesuje mnie również obszar na wschód od granicy polsko–radzieckiej, ustalonej w traktacie ryskim⁸⁷. Funkcjonujące tam ogniwa ZPP wymagają z pewnością osobnego omówienia.

Ówczesnie Zachodnia Ukraina geograficznie obejmowała również obwody: zakarpacki (z miastami Użhorodem i Mukaczewem)⁸⁸ oraz czerniowiecki (ze stolicą w Czerniowcach)⁸⁹. Wyłączam je ze swoich rozważań, jako tereny, które przed 1939 r. nie należały do państwa polskiego.

⁸⁶ AAN, ZPP w ZSRR, sygn. 2276, Protokół nr 2 Prezydium ZG ZPP z 25 II 1946 r., k. 13.

⁸⁷ K. Brown, *Kresy. Biografia krainy, której nie ma. Jak zniszczono wielokulturowe pogranicze*, Kraków 2013.

⁸⁸ Obwód zakarpacki obejmuje ziemie historycznej Rusi Zakarpackiej. W okresie międzywojennym tereny te należały do Czechosłowacji (1918–1938) oraz Węgier (1938–1945).

⁸⁹ Obwód utworzono z połączenia części Bukowiny i Besarabii. W latach 1918–1940 Czerniowce należały do Rumunii.